

ТЕТЯНА КАМЕНСЬКА,

доктор соціологічних наук, професор кафедри суспільних комунікацій та регіональних студій Одеського національного університету імені І.І. Мечникова (65000, Одеса, вул. Дворянська, 2)

TETIANA KAMENSKA,

Doctor of Sciences in Sociology, Professor at the Department of Social Communication and Regional Studies, Odesa I.I. Mechnikov National University (Dvorianska, 2, Odesa, 65000)

nikadevichya@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0001-7410-058X>

Польове дослідження: підготовка, проведення та аналітика

Суттєві зміни, особливо в українському суспільстві, підштовхують дослідників до пошуку адекватних методів збирання інформації та актуалізують застосування якісних методів і стратегій. За нинішніх складних умов, коли безпосередньо зараз в українській державі загальносистемні примуси (які Е. Дюркгайм називав «соціальними фактами») зростають, займають домінуючу позицію над індивідуальною свободою та волевиявленням (інакше в стані війни неможливо поводитися), люди, котрі вже звикли до своїх стильових особливостей життя, важко під примусом адаптуються до нових (складних, незручних та неприємних) умов, важко змінюють свої стереотипи поведінки. А це означає, що соціологічні дослідження стикаються зі складностями в дотриманні вибірки та налагоджуванні спілкування.

По-перше, у побудові вибірки та у відборі одиниць репрезентації, оскільки населення перебуває у стані постійних переміщень та міграції, ми, як наслідок, стикаємося з невідповідністю статистичних даних реальному складу населення та місця походження і проживання людей. По-друге, в процесі звернення до респондентів дослідникові важко зорієнтуватися, в якому за складністю стані респондент зараз перебуває. Запитання, наприклад, про самопочуття, де надаються варіанти від максимально позитивного до максимально негативного, можуть викликати навіть агресивні реакції, якщо людина пережила неабиякі втрати. Були випадки, коли процедура звернення дослідника до людей як респондентів (носіїв інформації) спонукала їх (респондентів) до такої відповіді: «Ви знаєте самі, що зараз робиться в нашій державі! Знаєте, як люди повинні

Цитування: Каменська, Т. (2023). Польове дослідження: підготовка, проведення та аналітика. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 3, 116–129, <https://doi.org/10.15407/sociology2023.03.116>.

ставитися до ворога? Тоді про що я вам повинен розповісти?» У таких відповідях-запитаннях ми стикаємося з роздратуванням та підозрою з боку опитуваних до інтерв'юєрів.

Безумовно, проблеми виникають, зокрема, і для якісних методів. Та сама настороженість стосовно дослідників зводить нанівещь низку різних видів як стандартизованих, так і нестандартизованих інтерв'ю. Більш-менш дієвими залишаються польові методи дослідження. Як відомо, такі дослідження складаються з дослідницьких дій, які, по суті, є комплексом «спостережень» та «бесід». Але, по-перше, в українській соціології не досить чітко прописані особливості польового дослідження. По-друге, аналіз даних, отриманих в перебігу застосування таких методів (спостереження та бесіди, зводиться, як правило, до контент-аналізу кількісного спрямування, де ми будуємо класифікатор для вибору індикаторів (сміслові одиниці текстів) відповідно до встановлених категорій та підкатегорій аналізу. І після розподілу в таблиці висловлювань респондентів ми починаємо все ж таки з того, що підраховуємо, які сміслові одиниці трапляються частіше, які не так часто, і, відштовхуючись від своєрідного ранжування висловлених смислів, інтерпретуємо їх в узагальненому науковому категоріальному апараті. Тобто суто якісний контент-аналіз, який ґрунтується на стратегії, запропонованій А. Страусом і Дж. Корбін (Strauss, 1990), — «обґрунтованій теорії» (grounded theory), або її ще називають стратегією «сходження до міні-теорії», «побудови міні-теорії», — практично не трапляється в аналітичних діях українських соціологів. У зв'язку з цим ми ставимо завдання поглибленого виявлення сутності польових соціологічних досліджень і апробації застосування аналітичного опрацювання текстових матеріалів за стратегією обґрунтованої теорії даних, з яких складається польове дослідження, — нестандартизоване спостереження і бесіда.

Польове дослідження як феноменологічний метод збирання соціологічної інформації означає вивчення якоїсь групи в її життєвому просторі в реальних умовах, які не змінюються під впливом дослідницьких дій. Метою таких досліджень є збирання даних, як правило, за допомоги двох цілеспрямованих методів. У німецькій навчально-методичній літературі цей метод називається «польове дослідження та включене спостереження». Основними методами польового дослідження є включене спостереження та проведення бесід «Feldforschung und teilnehmende Beobachtung. Grundlegende Methoden der Feldforschung sind teilnehmende Beobachtung und Gesprächsführung» (Handbuch, 1995). Особливо в сучасних умовах ці два компоненти польового дослідження (спостереження та розмови) можна доповнювати збиранням інформації електронними пристроями, вивченням документів, але з намаганням не впливати на життя та дії людей, за якими спостерігають. При цьому не треба забувати, що спостереження в польовому дослідженні відрізняється від кількісного стандартизованого спостереження і від експериментального спостереження. Можна включено спостерігати без вербальної комунікації, але неможливо спілкуватися віч-на-віч без спостереження, тому існують різні види якісного (м'якого, феноменологічного) спостереження (див. табл. 1).

Феномени. Феноменологія — наука про феномени

З точки зору теоретичного обґрунтування застосування польового методу дослідження, треба звернутися до тієї ж німецької, але не соціології, а філософії М. Гайдегера. У своїй книзі «Буття і час», по суті, спеціально для соціологів, він у специфічному висловлюванні (із застосуванням своїх авторських метафор-неологізмів) намагався роз'яснити, що таке феномен і феноменологічний метод. Треба наголосити, що М. Гайдегер присвятив цю свою працю (1927 р.) відомому німецькому математику, філософу і розробнику феноменології, автору «життєвого світу», Едмунду Гусерлю.

М. Гайдегер у сьомому параграфі «Феноменологічний метод розшукування» пише: «Вираз “феноменологія” означає, перш за все методичне поняття» і залежно від тих предметів, якими займається наука, визначається «принциповий почерк тієї чи іншої науки» (Heidegger, 1977), визначається, наскільки ми в дослідженні близькі чи далекі від «технічних прийомів», у тому числі і в теоретичних дисциплінах (Heidegger, 1977).

Далі М. Гайдегер пояснює, що такі складені слова як «теологія, біологія, соціологія, перекладаються як: наука про Бога, наука про живе, про суспільство. Феноменологія буде тоді наукою про феномен» (Heidegger, 1977).

«За етимологією грецьке слово “φαινόμενον” означає *показати себе*; те, що показує себе, очевидне; ... виводить на світло, приводить до ясності; тобто те, в чому щось знаходить себе, саме по собі здатне стати видимим, ... що перебуває під світлом або може бути виведеним під світло» (Heidegger, 1977). «І також у грецькому висловленні феномен має значення: виглядає ніби “те, що здається”, “видимість”» (Heidegger, 1977). Виходячи з такого широкого тлумачення грецького слова «феномен», М. Гайдегер виокремлює частину значень щодо того, що «здається», «бачиться», як те, що пов'язане з особливостями відчуттів людей, і зосереджується на визначенні феномену як чогось, «що існує і не є до кінця явленим», «того, що приречене стати феноменом, може бути прихованим». Саме тому, що «феномени здебільше не проявлені, їм потрібна феноменологія». «Спосіб можливої прихованості феноменів різний. По-перше, феномен може бути прихований у тому сенсі, що його взагалі не знайдено. Про його існування немає ані знання, ані незнання. Феномен далі може бути засмічений. Тут закладене: він колись був визначений, але знов потрапив під закриття» (Heidegger, 1977).

При цьому М. Гайдегер уточнює, що феномен не має «зовсім нічого спільного з тим, що називають “явищем”». Феномен — це «показування себе», а явище — це «є давання знати про себе через щось, що себе показує». Так говорять про «патологічні явища». Маються на увазі тілесні симптоми, які показують себе і в цьому показуванні себе є “показниками” чогось, що саме себе не проявляє» (Heidegger, 1977).

Щоб наблизитися до розуміння, наприклад, того, що означає наше намагання досліджувати кількісними методами соціальні проблемні явища і що означає «проводити якісне дослідження м'якими, феноменологічними методами», ми відштовхуємося від «неологізмів» М. Гайдегера і будемо своєрідні аналогії.

Метод аналогії допоможе нам уявити феномен як дещо «виведене під світло», як появу на поверхні води частини якогось об'єкта (рис. 1). Ми бачимо фрагмент якоїсь конструкції на поверхні води і додаємо гіпотетично, що там лежить під водою і що це загалом за об'єкт, який нам не до кінця явлений, в який бік він там під водою повернутий тощо.

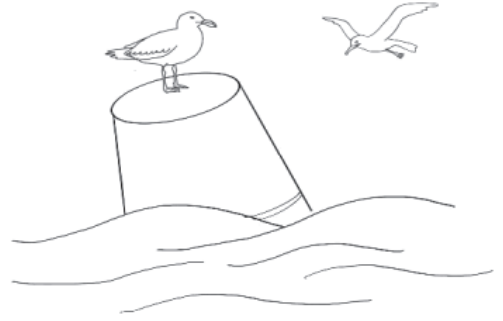

Рис. 1. Аналогія феномену у предметній сфері

Ще одна аналогія за Гайдегером зі сфери медицини. Його підказка про «тілесні симптоми» також може нам допомогти з'ясувати, що таке феномен. Поява у людини больових симптомів (того, що «себе показує»), наприклад біль під лопаткою. Але яка насправді порушена функція тіла, що створює біль — ані хворому, ані лікареві до обстеження невідомо. Біль не дає повних знань про події в організмі. Часто біль під лопаткою є іррадіацією захворювання нирок. І де нирки? І де лопатки? Тому лише після дослідження фахівцем і йому самому (лікарем), і хворому не до кінця явлене відчуття, тобто «феномен», стає явленим. І тут можна додати ще таке уточнення: що у вивченні соціальних феноменів ми можемо стикатися з такими випадками, коли якийсь феномен дає про себе знати у соціальній групі чи спільноті, а самі представники цих груп чи спільнот навіть не уявляють до кінця, що це з ними відбувається.

А далі М. Гайдегер порівнює феномен з явищем: «... вираз “являтися” використовується двозначно. Те, в чому дещо “проявляється”, означає: в чому дещо дає про себе знати, тобто не виказує себе». Явище — те, «в чому, в якому вигляді дещо дає про себе знати». «Феномени, отже, ніколи не явища, але, звісно, жодне явище не обходиться без феноменів» (Heidegger, 1977).

Якщо додати висловлювання І. Канта, то вибудовується така послідовність: існують «**явища**» — речі, сприймані людьми, явлені їм; «**феномени**» — які люди сприймають такими, як вони себе показують; і «**ноумени**» — які існують самі по собі (як «річ у собі»), незалежно від людей. Тобто:

явища — вже відомі речі та процеси, і ми їх досліджуємо, бо вони змінюються;
феномени — не до кінця явлені речі та процеси, але можуть бути нами пізнані та з часом стати явищами;

ноумени — те, що не підлягає нашому пізнанню.

У третьому підрозділі «В» «Передпоняття феноменології» уточнюється, що означає «феноменологія». «Наука про феномени означає таке схоплення її предметів, що все в них належне до з'ясування має бути зроблено через пряме показування та пряме доведення» (Heidegger, 1977).

Безумовно, методичне забезпечення в дослідженні феноменів не таке, як «емпіричний розгляд» за допомоги «технічних прийомів» явлень. Починається воно з появи інтуїтивного схоплення. Далі потрібна побудова концепції як «діалектичної процедури чергування достовірності та структурованої наближеності» (Handbuch, 1995).

Часто в освітньому процесі доводилося стикатися з такою ситуацією: на лекції пояснюється що таке феномен і дається завдання — скласти тезаурус, у тому числі і з поняттями «феномен», «феноменологія». Студенти, котрі з якихось причин не дуже зрозуміли, намагаються відштовхуватися від поняття «феноменальний» як «рідкісний, незвичайний, винятковий». Можливо, і за часів М. Гайдегера мали місце такі помилки, і тому він надає тлумачення цим поняттям: феноменальне — це те, що рідко трапляється, часто на рівні повсякденного життя дивує людей і тому потребує експлікації, тобто тлумачення, пояснення (від лат. «explicatio»). Феномен і феноменологія (як наука про феномени) становлять сутність «феноменологічного» як поняття наукового дискурсу, і в цьому підкреслюється належність до експлікації як засобу виявлення, розкриття «внутрішнього» через «зовнішнє», перенесення неясних, інтуїтивних уявлень до строгих наукових категорій.

Метод спостереження в польовому дослідженні

Коли починаєш досліджувати щось у суспільстві, перш за все спадає на думку — треба починати зі спостереження. Польові дослідження — це дослідження груп, спільнот людей у реальному життєвому просторі феноменологічними методами (тобто таким чином, що дослідник, відчувши інтуїтивне спонукання пізнання, поступово складає структуру досліджуваного об'єкта, намагаючись не порушувати достовірності його життєвої дійсності). Як правило, таке дослідження можна здійснювати за допомоги спостереження і фіксування висловлювань людей, за якими спостерігають (без нагадування їм про їхню роль інформантів).

У практичній площині початком формування цього методу були етнографічні дослідження. Пізніше до груп населення, які можна було вивчати польовим дослідженням, з початку ХХ століття представники Чиказької школи відносили безхатченків, зграї, банди, гетто, страйкарів, відвідувачів танцювальних холів (для забезпечених громадян). Їх особливістю були намагання виявити усталені, закріплені, навіть культурні утворення в тих чи тих етнічних та соціальних групах. Але німецькі дослідники (Handbuch, 1995) вважають, що до цієї методології можна додати й наукові досягнення відомої британської вченої-етнологині Джейн Гудол (Jane Goodall, 1934 р.н.), яка 28 років спостерігала за шимпанзе в національному парку Танзанії, за гамадрилами в Ефіопії, за лангурами в Індії. У 1986 році вона видала книгу, яку західноєвропейські дослідники вважають корисною не лише для етнології, а й для методології вивчення людського світу. Стосовно тих результатів, які гуманітарні науки можуть взяти для своїх досліджень, — це на природному рівні виявлені поведінкові акти: як відбуваються обійми, поцілунки, погладження та ін. З комплексних соціальних актів заслуговують на увагу такі стосунки, як відокремлення індивідуальних коаліцій, демонстрація соціального рангу, намагання впливу з боку дорослих на молодь (Handbuch, 1995).

Спостереження як науковий метод може бути стандартизованим (водночас і формалізованим), якого не застосовують у польових дослідженнях. Дедуктив-

на логіка дослідження (коли ми з істинних відсилань на підґрунті формальних суджень і міркувань виводимо нові істинні висновки) не є адекватною для вивчення феноменів, які лише частково себе показують, але не до кінця явлені. Тому ми обираємо індуктивну логіку — рух у пізнанні від високо ймовірнісних припущень і міркувань до більш конкретних, достовірних і водночас науково категоризованих інтерпретацій та висновків. У польових дослідженнях, наприклад у німецькій навчально-методичній соціологічній літературі (Handbuch, 1995), уже встановлено два валідні методи: нестандартизоване спостереження і бесіда як спілкування дослідника з респондентом в дуопersonальному режимі; або — кількох дослідників з одним чи з групою респондентів на рівні суб'єкт-суб'єктних відносин.

Польове дослідження, іншими словами, — це поступове наближення нашого пізнання до автентичності (достовірності) спостережуваного феномену настільки, щоб дослідник зміг його окреслити, схопити цілісний образ і перевести для науковців на рівень того, що вже явлене. І в індуктивній стратегії у польовому спостереженні нам не обійтися без спрощення у вигляді структурування. Якщо у кількісному спостереженні ми починаємо з *квантифікації через структурування основного поняття дослідження*, то в якісному спостереженні *структуруванню підлягають дії дослідника*, тобто алгоритм його пристосування до досліджуваного об'єкта, «діалектична процедура поєднання чергування достовірності та структурування у зближені» (Der qualitative Forschungsprozess(???) als Abfolge von Entscheidungen) (Handbuch, 1995). Насамперед це вибір поведінки спостерігача в польовому дослідженні, тобто процесу спостереження — це органічна, апіорна функція дослідника. Але, щоб отримати від цієї функції максимально наближену до достовірної інформацію, треба до неї ретельно готуватися.

Процедура польового спостереження починається зі знайомства з полем, із простором. Спочатку треба з максимальною відкритістю розглядати саме місце, навіть відволікаючись від людей. Наприклад, це якийсь майданчик на ринку. Можна прийти дуже рано, поки ще небагато людей і розглядати-фіксувати наявні побудови, пристрої, їхній стан перед початком торгівлі. Також можна прийти і розглядати-фіксувати стан цього майданчика наприкінці робочого дня. Або це може бути якийсь міський квартал, якась частина торговельного чи реабілітаційного центру, парку, культової споруди тощо.

Наступним кроком вже можна займатися своєю рольовою поведінкою. Вибір конкретної ролі є відповідальним рішенням дослідника. Стосовно рольової поведінки вже існує досить відомий набір ролей, який можна систематизувати в таблицю (табл. 1).

Крім цього німецькі дослідники пропонують вирізняти ще деякі відтінки рольової поведінки дослідника. На їхню думку, найкращий варіант — це так званий *professioneller Fremder* — «професійний чужий», який може з'являтися «in die Rollen des Besuchers und des Initianten» — в ролі «відвідувача» та «ініціативного початківця» (Handbuch, 1995). Така рольова поведінка дає змогу природно поводитися в полі, придивлятися, звикати до загальної атмосфери досліджуваного поля, а також є зручною для бесіди.

Рольова поведінка дослідника-спостерігача

Рольова поведінка дослідника (спостерігача)	Спостереження (якісного дослідження)	
	включене	веключене
Дослідник як повноцінний учасник	дослідник є повноцінним учасником , членом групи, яку додатково ще й спостерігає	дослідник цілеспрямовано виконує поруч з групою якісь свої справи, щоб спостерігати за нею ; роль повноцінного учасника передбачає майже повну включеність для зручності спостереження за групою, або, іншими словами, мінімальну дистанційованість від спостережуваних
Дослідник як повноцінний спостерігач	дослідник є членом групи і займається лише спостереженням	дослідник спостерігає за групою віддалено , без прямої взаємодії й перебуває у стані майже повного дистанціювання від ситуації з мінімальними формами участі

Безумовно, при цьому важливо враховувати перспективи спостереження стосовно тієї чи іншої культури, культурної верстви чи субкультури. «Участь у спостереженні передбачає, що кожна культура очікує гарантії щодо своїх домагань самостійності, і тому спостереження керується нормами наукової та посередницької етики, що відповідає світовим та культурним установам (горизонтам)» (Handbuch, 1995). В інтернет-мережі навіть існують форуми «етичних проблем польових досліджень».

Наступний акт структурування — це вироблення алгоритму поведінки під час роботи в полі: підготовка щоденника, застосування якого має бути ненав'язливим, не викликати підозри. Заздалегідь треба вирішити, які параметри поля можуть бути важливими і чи потрібно та як їх фіксувати, наприклад: дата, погода, сезон, свята, колір, запахи та реагування на них, марки машин, одяг тощо. У польовому дослідженні неможливо вийти з процесу спостереження і «залишити на завтра» фіксацію даних. Усі коментарі, нотатки, з'ясування, перевірки, уточнення, планування роблять безпосередньо при «виході з поля». У цьому випадку важливо як формувати уявлення про об'єкт, так і розробляти подальшу стратегію дослідження, відштовхуючись від своїх запитань, від того, що викликало напруженість, скутість, нерозуміння, здивування та інші емоції й почуття. При цьому щоденник польового спостереження краще будувати за принципом: йде запис «спостережуваної ситуації», якоїсь дії; далі, з одного боку, записуються **«запитання»**, які виникли як **первинні**, і **«відповіді»** на них. І, як правило, кілька днів по тому можуть знову з'явитися ті ж самі «запитання» з іншими відтінками і «відповіді» на них, і вони вже будуть **вторинного плану** (табл. 2). Можуть з'явитися і третинного плану, бо нова інформація, новий досвід дослідника впливають на розуміння першої інформації, як і другої та інших.

Наступний чинник, характерний для спостереження (та інших феноменологічних методів), — це піклування суб'єкта дослідження про наявність і поповнення своїх знань. Зі слів авторів стратегії обґрунтованої теорії А. Страуса і Д. Корбін, це розвиток «теоретичної чутливості» дослідника та формування за-

гальновідомих навичок, а саме: побудова гіпотез; розпізнавання різних видів дискурсів; навички активного слухання; вміння раціонально поводитись зі своїми емоціями (залишатися витриманим, але не виділятися своїми дослідницькими манерами); після чергового фрагмента спостереження звертатися до фахівців у тій чи іншій галузі, де і з'явилися прогалини (вади) знань; консультиватися з науковцями; займатися саморефлексією. Така діяльність супроводжує кожен фрагмент (етап) спостереження.

Структурованість спостереження в польовому дослідженні вже і є аналітикою отриманої інформації тільки через алгоритмізацію безпосередньо процесу збирання (фіксування) інформації та дослідницьку саморефлексію. В щоденнику дослідник вільний обирати зручний для себе різновид фіксації. З нашого досвіду пропонуємо приблизну схему (табл. 2).

Таблиця 2

Структурування даних і результатів спостереження

Дата, час	Локалізація (де, в якому місці, поруч із ким)	Дійові особи. Що робили, що трапилось	Висловлювання учасників у полі та їх інтерпретація	Значимі процеси та дії. Результати	Примітки
1	2	3	4	5	6

Дані зі стовпчиків 2 і 3 у табл. 2 треба заздалегідь закодувати. Дані зі стовпчика 4 можна додати до матеріалів, зібраних методом бесіди, та опрацювати за стратегією обґрунтованої теорії (про що йтиметься далі).

Таким чином, пристосування до спостереження дає можливість і накопичувати уявлення про досліджуваний об'єкт (феномен), про контекст, про події й поступово наближає нас до достовірного визначення того, що було феноменом (не до кінця явленим); і закріпленням нашого розуміння стає ще один етап дослідження — коли через нашу участь у спостереженні «об'єкт спостереження стає ще й партнером у діалозі» (Handbuch, 1995). Далі йтиметься про вербальні засоби в польовому дослідженні: про дуопersonальні бесіди або групові бесіди.

Метод бесіди в польовому дослідженні

В українській навчально-методичній літературі якісний метод збирання інформації «бесіда» є досить визначеним. Якщо ми застосовуємо метод бесіди (не в польовому дослідженні), то готуємось заздалегідь так: домовляємося з респондентом і повідомляємо тему майбутнього спілкування; узгоджуємо час початку бесіди, її приблизну тривалість; підбираємо зручне та комфортне місце проведення бесіди; попереджаємо про аудіозапис; уточнюємо гонорар чи питання винагороди тощо. Але бесіда як невіддільна частина польового дослідження за підготовкою та здійсненням керується, як ми вже зазначали, поведінкою дослідника як «чужого» в полі, який чимось цікавиться. І хоча він може готуватися заздалегідь до бесіди, починає її в полі все ж таки залежно від обставин і зовнішніх подій, ненав'язливо, зі специфічним розв'язанням проблем фіксування інформації.

Уже зрозуміло, що і спостереження, і бесіда в польовому дослідженні передбачають наявність у дослідників не лише досвіду, а й природної схильності до імпровізації в комунікативних актах. Сучасних журналістів навчають прагматичних прийомів «випитування», «впливу» на співбесідників з метою не лише отримати достовірну інформацію, а й організувати ефективні, емоційно напружені, цікаві сцени взаємодії між організаторами та учасниками, а також серед самих учасників. Натомість соціологи в польовому спілкуванні, як і взагалі для дослідницької бесіди, залишається лише один допоміжний засіб — це фраза: «А ось цікаво, як ...?», щоб не демонструвати свій дослідницький інтерес, а підтримувати діалог чи групову бесіду.

Фіксування висловлювань респондентів у польових бесідах сьогодні можна робити на електронні носії або після проведеної бесіди десь на самоті записати основні висловлювання, які додають характеристик досліджуваному феномену. Такий запис основних характеристик може нагадувати перший вид відкритого кодування за стратегією обґрунтованої теорії А. Страуса і Дж. Корбін. Далі розглянемо цю стратегію на прикладі її застосування як варіанта суто якісного контент-аналізу.

Приклад застосування якісного контент-аналізу за стратегією побудови міні-теорії (як обґрунтованої теорії)

До якісної форми контент-аналізу відносять і аналіз текстів за допомоги трьох типів кодування, наданих А. Страусом і Дж. Корбін (Strauss, 1990) у стратегії обґрунтованої теорії. Щоб довести думки респондентів до рівня наукових категорій (які описують феномен абстрактними науковими термінами), треба поступово з повсякденних, емоційно і соціально маркованих висловлювань респондентів переводити їхні думки в наукові категорії. Категорія — ключовий елемент обґрунтованої теорії, розумова форма, яка закріплена в мові, в логічній структурі систем, в технологічній практичній діяльності дослідників.

Головна ідея стратегії grounded theory полягає в опрацюванні стенограм чи транскриптів текстів інтерв'ю за допомоги трьох типів кодування («відкрите кодування», «осьове кодування» та «вибіркове кодування») і побудові міні-теорії (міні-образу того феномену, який ми намагаємось зробити «явленим»).

Наприклад, у 2003 році було замовлення від команди президента Л. Кучми — з'ясувати ставлення населення різних адміністративно-поселенських рівнів до «місцевого самоврядування». З позиції дедуктивної логіки з наукових (достовірних, істинних) джерел можна зробити так зване операціональне визначення поняття і почати з визначення поняття «урядування» — організаційний, управлінський процес. Наступне — «самоврядування» — форма управління певного соціального об'єкта, якому дозволено самостійно розв'язувати питання свого управління. І загальне поняття «місьцеве самоврядування» — це форма управління, як правило, на рівні певної господарської чи адміністративної одиниці, яка має право самостійно розв'язувати внутрішні питання та проблеми керування нею. Далі надається перелік внутрішніх питань і проблем; висувуються та формулюються гіпотези; складається інструментарій; розпочинається процедура операціоналізації й уточнення поняття.

Але безпосередньо в указаному дослідженні, крім анкетування, було застосовано проведення фокус-групового інтерв'ю. У сільській місцевості вони супроводжувалися бесідами перед тим, коли треба було запросити людей на фокус-групу. Стенограми бесід збережені (в КСП «Правда» Ананьївського району та м. Сарата), і на їх прикладі вперше апробовано проведення якісного контент-аналізу за стратегією побудови міні-теорії «місцевого самоврядування» як феномену, як того, що не до кінця явлене. Можна сформулювати цей феномен так: сприйняття людьми у повсякденному житті поведінки та дій представників місцевої влади.

Відкрите кодування

Коли ми отримуємо за допомоги якісних методів (бесід, інтерв'ю) документи у вигляді транскриптів чи стенограм і починаємо їх читати, ми, тримаючи в нашій свідомості феномен, намагаємося знаходити в стенограмах такі слова, словосполучення, речення, які безпосередньо його схарактеризовують. Спочатку маркуємо (виділяємо), щоб після опрацювання всіх стенограм їх відокремити.

Такі висловлювання, пояснення, думки, міркування респондентів, що схарактеризовують наш феномен, часто можуть бути соціально забарвленими — повсякденною мовою, з жаргонізмами, на діалектах, з метафорами, емоційно підсиленими. Щоб знайти придатні для характеристики нашого феномену висловлювання, ми намагаємося читати стенограми й робимо добір інформаційно насичених слів та словосполучень.

Зі слів авторів стратегії обґрунтованої теорії А. Страуса та Д. Корбін (Strauss, 1990), відкрите кодування є початком аналітичної роботи зі стенограмами за принципом категоризації — процес групування понять від звичайних, повсякденних, соціально маркованих висловлювань до наукових категорій. Таким чином, **перший тип кодування (відкрите кодування)** — це процедура відбору з великого текстового обсягу (зі слів респондентів) лише тих словесних фрагментів, які безпосередньо схарактеризовують наш досліджуваний феномен, та об'єднання їх за змістовою схожістю в групи.

Приклад першого типу (відкритого) кодування

У стенограмі бесід під час пояснення того, що ми збираємо людей до групового спілкування з приводу місцевого самоврядування, були зафіксовані характеристики влади в таких досить спонтанних висловлюваннях, не завжди літературною мовою, а й на суржику, на діалектних мовних варіантах, з помилками тощо. Ми маркували (позначали) такі висловлювання:

- «Наша влада ніяка, нібито “бежевого” кольору»;
- «Перед виборами їх видно, а пройшли вибори — днем з вогнем не знайдеш»;
- «А що вони, бідні, можуть? Лише чекати, що їм зверху скажуть»;
- «Ми намагаємося продати на нашому базарі якусь курку чи вутку, а ті, хто при владі, ножки курячі із-за граніци везуть, а наше, значить, буде ні по чом»;
- «Вони тут такі “влада”! Всі рідні у них теж біля влади»;
- «Надо щоб з Києва приїжали і перевіряли їх трощкі»;

- «Наша влада живе своїм життям, а простий народ — своїм»;
- «Вона ж, наша влада, без грошей. Шо вона може?»;
- «Кожна влада оцінюється ділами; а ми їх не бачим»;
- «Не видно здвигів»;
- «Влада повинна бути сконцентрована у руках держави, а у нас вже водку продають часники»;
- «Все роздають у приватні руки»;
- «В газетах пишуть про все гарне, а навколо..., вон і лампочек на стовпах немає»;
- «А як вони потрапляють до влади? Через обіцянки. Треба, що було так — той, хто тут у нас має собі куш, то його треба ставити до влади, бо він зможе в таких умовах щось зробити для села. А счас — навпаки. Йдуть до влади, щоб собі щось від неї мати»;
- «Да, треба своїх хазяїнів брати до влади і контролювати, а не з освітою політичною».

Після цього деякі схожі характеристики були об'єднані в групи, і соціально-марковану лексику було замінено на стандартизовані лексичні форми, наближенні до літературної мови (*підкатегорії*):

1. «Влада байдужа, бездіяльна»;
 2. «Влада обмежена зверху»;
 3. «Комерціалізація місцевої влади»;
 4. «Потреба в місцевих політиках, що планують жити в рідних краях, в господарях»;
 5. «Кандидати використовують інформаційний вплив (технології)»;
 6. «Втрата сподівань на місцеву владу»;
 7. «Обвинувачення влади у корупції та кумівстві»;
 8. «Місцева влада потребує контролю з Києва»;
 9. «Неправильний механізм потрапляння політиків до місцевої влади»;
 10. «Треба вибирати до місцевої влади з гарних господарників.
- На цьому закінчується перший тип відкритого кодування.

Осьове кодування

Після того, як ми у відкритому кодуванні виділили з великої кількості тексту певні слова респондентів та об'єднали їх, перевели із соціально маркованих у стандартизовані, літературні форми та об'єднали за змістом у підкатегорії, переходимо до другого типу кодування — *осьового кодування (axial coding)*. Це процедура, за допомоги якої встановлюється зв'язок між субкатегоріями та категоріями відповідно до парадигми кодування.

Модель парадигми кодування: (Strauss, 1990)

- 1 каузальні умови;
- 2 контекст;
- 3 стратегії дії/протидії;
- 4 наслідки.

Іншими словами, ми ділимо наші «підкатегорії» на чотири групи:

1 група «*каузальні умови*» (умови, які привели до появи досліджуваного феномену — в нашому випадку твердження респондентів, що не так мають люди потрапляти до місцевої влади); до них за змістом підходять підкатегорії 9, 10.

2 група «*контекст*» — визначений шерег умов (де, коли, яким чином, з якою інтенсивністю) почав змінюватися, набуваючи інших, комерційних форм, розпочалися важливі для феномену дії, до яких за змістом підходять підкатегорії 2, 3, 6.

3 група «*стратегії дії/протидії*» — назва говорить сама за себе; в цю групу об'єднуються свідчення про те, що робиться: підкатегорії 1, 4.

4 група «*наслідки*» — в цю групу об'єднуються підкатегорії зі зазначенням можливих наслідків: 5, 7, 8.

Після цього переходимо до третього типу кодування.

Вибіркове кодування (*selective coding*) — процес обрання центральної категорії (центрального феномену) в кілька етапів: по-перше, *виявлення лінії історії*; по-друге, логічне зв'язування підкатегорій із центральною категорією в такий спосіб, щоб можна було в чотирьох невеликих абзацах дати опис (вивести міні-теорію) — сприйняття людьми на рівні повсякденного життя дій представників місцевої влади в малих містечках та селищах.

Останній третій тип кодування розпочинається з «лінії історії» — загально-го описового огляду історії того, що відбувалося навколо феномену, який (огляд) має допомогти з'ясувати основні властивості центральної категорії дослідження (Strauss, 1990). Перш ніж зі слів респондентів надати міні-образ (теорію) влади на місцях, ми стисло описуємо попередній історичний стан нашого досліджуваного феномену, але це він для нас у сучасному стані «не до кінця явлений» і тому — феномен. А те, що було «владою на місцях» до суверенного існування України, — це для нас є історією. Тому ми коротко формулюємо «лінію історії» як вступну частину нашої міні-теорії.

«Міні-теорія (міні-образ) феномену сприйняття людьми на рівні повсякденного життя дій представників місцевої влади в малих містечках та селищах»

Устрій місцевої влади в малих містечках та селищах, на відміну від великих міст, залишається досить інерційним від минулих, ще радянських часів, коли існувала жорстка централізована система управління і влада на місцях розв'язувала лише ті проблеми, на які було вказано «зверху». До влади потрапляли ті, хто краще догоджав начальству, і такий «захист зверху» давав їм змогу не надто піклуватися про події на місцях (*лінія історії*).

У розглядуваних умовах (2003 рік) на місцях продовжуються тенденції «втручання зверху» в процес виборів місцевої влади. Не працює, на думку місцевого населення, відбір до влади хороших місцевих господарників, які вміють в конкретних умовах працювати і можуть поширювати свій досвід серед співгромадян). Натомість у кандидати приходять люди з намірами стати владою й налагодити свої справи (**каузальні умови**).

Нові прояви влади втілюються у процесі комерціалізації. Це означає, що на місцях представники місцевої влади або їхні родичі стають першими власниками комерційних послуг і свої зусилля переключають на піклування про свій бізнес (**контекст**).

Для цього люди з намірами потрапити до влади й у такий спосіб покращити власне становище користуються передвиборчими інформаційними технологіями (гарно все обіцяють), залишаючись байдужими до місцевих проблем, залежними від представників вищих владних структур (**стратегії дії/протидії**).

Як наслідок місцеве населення втрачає повагу до своєї місцевої влади та сподівання на неї. Лишається тільки слабке сподівання на можливість поскаржитися «до Києва» як єдиний варіант впливу на цей процес (**наслідки**).

Такий вигляд у п'яти абзацах може мати міні-теорія досліджуваного феномену.

Таким чином, нами зроблено спробу (на засадах філософських тлумачень М. Гайдегера) наблизитись до чіткішого уявлення про феномени та з'ясувати, що хоча не у строгому науковому дискурсі ми собі дозволяємо використовувати це поняття феномену як синонім «явища», в методологічних експлікаціях ми маємо враховувати розбіжності між цими поняттями. Феномени — це не до кінця явлені речі та процеси, які ми можемо пізнати. Натомість явища в минулому, можливо, були для нас феноменами, а в сучасній реальності вже явили себе, і ми досліджуємо їхні зміни, трансформації тощо.

Безпосередньо в сучасних умовах ми стикаємося з появою нових феноменів і для вивчення їх більш ретельно розглянули можливості проведення польових досліджень та аналітичні методи якісного контент-аналізу результатів цих досліджень.

Джерела / References

Handbuch. (1995). *Qualitative Sozialforschung (Grundlagen, Konzepte, Methoden und Anwendungen)*. Weinheim: Psychologie Verlags Union.

Heidegger, M. (1977). *Sein und Zeit*. Frankfurt am Main: Limburger Vereinsdruckerei Gmb.

Strauss, A., Corbin, J. (1990). *Basics of qualitative research: Grounded theory procedures and techniques*. Newbury Park, CA: Sage.

Отримано / Received 16.07.2023

ТЕТЯНА КАМЕНСЬКА

Польове дослідження: підготовка, проведення та аналітика

У статті означено актуальну проблему пристосування дослідницької соціологічної методології до сучасних змін в українському суспільстві. Поставлено мету уточнити особливості дослідження феноменів і зосередитися на польовому дослідженні від історіографії, теоретичного підґрунтя до конкретних процедур збирання інформації та її аналізу. Як базові теоретичні джерела використано праці відомих німецьких фахівців з якісної методології, зокрема уточнювалося тлумачення «феномену» німецького філософа М. Гайдегера. Доведено, що феномени — це не до кінця явлені речі та процеси, які можуть бути пізнані і які в науковому дискурсі треба відрізняти від явищ. Термін «явище» вочевидь означає те, що нам вже явлено. Поряд із тим окремі поняття щодо польового дослідження, відомі із праць німецьких соціоло-

гів, дали змогу зробити уточнення зазначеної методології для досліджень сучасної соціальної реальності українського суспільства. Таким складовим польового дослідження, як «спостереження» та «бесіда», надано нові характеристики, а саме систематизована рольова поведінка дослідника-спостерігача; авторське бачення структурування даних і результатів спостереження. Аналітичне опрацювання соціологічних даних здійснено за стратегією «обґрунтованої теорії» (grounded theory) Ансельма Страуса і Джудит Корбін. На прикладі досліджень серед сільського населення апробовано метод якісного контент-аналізу бесід. За результатами застосування трьох типів кодування (відкритого, осьового та вибіркового) побудовано міні-теорію феномену сприйняття людьми на рівні повсякденного життя дій представників місцевої влади в малих містечках та селищах Одеської області. Порівняно з операціональним визначенням понять результат аналізу за стратегією побудови міні-теорії складається умовно з п'яти частин: відштовхуємося від «лінії історії», простежуємо, як минуле впливає на сучасний стан досліджуваного феномену, описуємо контекст, дії та протидії суб'єктів і визначаємо наслідки.

Ключові слова: польове дослідження, феноменологія, феномен, польове спостереження, рольова поведінка спостерігача, бесіда, міні-теорія

TETIANA KAMENSKA

Field research: arrangement, conducting, and analytics

The article clarifies how sociological research methodology is adjusting to the current changes taking place in Ukrainian society. The goal is to specify some aspects of phenomena research, and to concentrate on field research from historiography, theoretical background, and to certain procedures of gathering information and its analysis. Based on the works of famous German qualitative methodology experts we also referred to M. Heidegger's works to be more specific about "phenomenon" definition. We have proved that phenomena are some things and processes not fully appeared which we can discover, and which in scientific discourse must be distinguished from appearance. The word "appearance" tells for itself — it is that which has already appeared. Some definitions on field research taken from the works of German sociologists allowed reconfirmation of this methodology to be used in researches of the current Ukrainian social reality. Such components of field research as "observation" and "conversation" were given the following new characteristics: systematized role behavior of a researcher-observer, and authorial vision of structuring data and observation results. The analytical processing of sociological data was held in the frame of grounded theory (by Anselm Strauss and Judith Corbin), and the method of qualitative content-analysis of conversations was tested and endorsed through the example of research among rural population. Drawing on the results of three types of coding (open, axial, and selective) we have built up a mini-theory of the phenomenon of how population in small towns and villages in Odessa region take representatives of local authorities in everyday life. In comparison with operational definition the analysis result based on the strategy of mini-theory consists of five parts where we start out from the "history line", then we find out how the past influences the contemporary state of a researched phenomenon, describe context, subjects' actions and counteractions, and determine the consequences.

Keywords: field research, phenomenology, phenomenon, field observation, role behavior of an observer, conversation, mini-theory